

Scientific approaches to solving this problem, presented in the works of contemporary scholars, are analyzed. It has been established that the information and digital approach is aimed at developing digital competence and integrating ICT into the educational process; the media educational approach focuses on the formation of critical perception of media content; the competence-based approach is directed at the development of key professional competencies; the media psychological approach ensures psychological resilience to information influences; and the professional and pedagogical approach prepares future teachers to use media and digital technologies in their professional activities. The use of ICT in this process is an important condition, since digital platforms, online resources, interactive services, educational media, and fact-checking tools enable the effective development of critical thinking, information culture, fact-checking skills, and safe behavior in the media space.

It is emphasized that the use of ICT in professional training contributes to the development of critical thinking, fact-checking skills, information analysis, safe behavior in the media environment, and the ability to resist manipulative influences. It is determined that the formation of infomedia literacy of future teachers of social science disciplines has a comprehensive and interdisciplinary character.

Key words: *infomedia literacy, future teachers, social science disciplines, information and communication technologies, media education, digital competence, critical thinking, professional training.*

УДК 37.035.6(430)

Олена Ігнатова

Вінницький державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського

ORCID ID 0000-0003-1523-0266

DOI 10.24139/2312-5993/2026.02/197-206

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВПРОВАДЖЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ В НІМЕЧЧИНІ

У статті досліджено сучасні тенденції розвитку та впровадження громадянської освіти (politische Bildung) у Федеративній Республіці Німеччина. Проаналізовано інституційну структуру системи громадянської освіти, роль Федерального центру політичної освіти (Bundeszentrale für politische Bildung, bpb) та земельних центрів у формуванні демократичної свідомості громадян. Охарактеризовано інституційну структуру системи громадянської освіти Німеччини; проаналізовано нормативно-правове підґрунтя громадянської освіти у ФРН; виявлено ключові тенденції та інновації у сфері громадянської освіти: цифровізацію освітнього процесу, посилення медіаграмотності, інтеграцію міжкультурного компонента, упровадження компетентнісного підходу, а також активізацію позашкільної та дорослої громадянської освіти; визначено можливості використання німецького досвіду в Україні. Характерною рисою сучасного етапу є законодавче закріплення громадянської освіти як пріоритету державної політики. У ФРН функціонує розгалужена мережа інституцій, де діяльність земельних центрів громадянської освіти синергічно поєднується з роботою Федерального центру, який відповідає за координацію міжрегіональних ініціатив. Особливістю німецької моделі є активне залучення неурядових організацій; завдяки дотриманню принципів політичного плюралізму та високій якості послуг вони отримують суттєве державне фінансування.

Фундаментальним методичним принципом є заборона індоктринації: освітній процес будується на висвітленні суперечливих поглядів, що стимулює учня до самостійного формування критичних суджень. Встановлено, що в умовах зростання популізму та кризи демократії Німеччина суттєво посилила державну підтримку програм демократичного виховання. Система громадянської освіти Німеччини є однією з найбільш розвинених у світі та характеризується чіткою інституційною структурою, стабільним державним фінансуванням та концептуальною єдністю, забезпеченою Бойтельсбахським консенсусом. Результати дослідження можуть бути використані при реформуванні системи громадянської освіти в Україні.

Ключові слова: громадянська освіта, Німеччина, цифровізація, демократична свідомість, міжкультурний компонент.

Постановка проблеми. Громадянська освіта є одним із ключових інструментів забезпечення демократичного розвитку суспільства, формування активної та відповідальної громадянськості. У сучасних умовах, коли демократичні інституції зазнають системного тиску з боку популістських рухів, дезінформації та цифрових маніпуляцій, питання ефективного громадянського виховання набуває особливої гостроти.

Федеративна Республіка Німеччина має одну з найбільш розвинених і структурованих систем громадянської освіти у світі. Враховуючи власний трагічний досвід нацистської диктатури та авторитаризму НДР, Німеччина з 1949 року цілеспрямовано будувала систему *demokratische Erziehung*, демократичного виховання, як фундаментальну відповідь на виклики тоталітаризму. Цей досвід є надзвичайно релевантним для України в контексті її євроінтеграційного курсу та потреби у формуванні зрілого громадянського суспільства.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, зростанням правопопулістських настроїв у Німеччині, що фіксується дослідженнями Фонду Фрідріха Еберта (Friedrich-Ebert-Stiftung) та актуалізує потребу у зміцненні системи громадянської освіти. По-друге, кардинальною трансформацією медіасередовища та поширенням дезінформації в цифровому просторі, що вимагає нових підходів до формування критичного мислення. По-третє, зростаючою культурною та етнічною різноманітністю німецького суспільства внаслідок міграції, що ставить нові завдання перед системою інтеграційної громадянської освіти. По-четверте, практичним значенням для реформування системи громадянської освіти в Україні, яка після 2022 року перебуває у процесі системних перетворень.

Аналіз актуальних досліджень. Проблематика громадянської освіти в Німеччині перебуває у фокусі уваги як вітчизняних, так і

зарубіжних науковців. Серед українських дослідників варто виділити роботу М. Хрика, який здійснив ґрунтовний аналіз концептуальних засад політичної освіти в загальноосвітніх школах Німеччини на прикладі федеральної землі Саксонія. Дослідник підкреслює, що політична освіта в Німеччині не обмежується передачею знань, а спрямована на формування практичних навичок демократичної участі, критичного аналізу інформації та медіаграмотності. Важливу роль у цій системі відіграє курс «Gemeinschaftskunde» (громадянська освіта), що поєднує політологію, право, економіку та соціологію (Хрик, 2025).

Питання освіти дорослих у контексті громадянського виховання досліджувала низка українських науковців. Зокрема, А. Троцко, М. Чемоданова, Н. Закринична, І. Паненко проаналізували структуру освіти дорослих у Німеччині, яка охоплює формальну, неформальну та інформальну складові. Особливої уваги заслуговує дослідження діяльності народних університетів (Volkshochschulen) як ключового інструменту безперервної освіти та соціальної згуртованості. Автори дійшли висновку про зростаючу роль VHS як осередків громадянської освіти в умовах динамічних суспільних змін (Троцко, Боярська-Хоменко, 2018; Чемоданова, Закринична, Паненко, Шмакова, Мовчан, 2025).

У зарубіжній науковій літературі значний інтерес становлять розвідки, присвячені цифровому виміру громадянської освіти. Дослідження, опубліковане Schmidt, аналізує виклики громадянської освіти в умовах цифровізації, зокрема конкуренцію між офіційними освітніми інституціями та соціальними медіа. Автори констатують, що нормативний ідеал громадянської освіти, який передбачає ціннісно нейтральний та об'єктивний контент, поступається емоційно забарвленому та поляризуючому контенту в соціальних мережах за показниками охоплення аудиторії (Schmitt, Baake, Kero, 2024).

Питанням освітньої рівності в контексті міграції до Німеччини приділили значну увагу науковці, зафіксувавши зміцнення заходів щодо сприяння демократії, формування різноманітності, запобігання екстремізму та забезпечення громадянської освіти (Friedrichs, 2022; Ігнатова, 2024).

Аналіз науково-педагогічних джерел довів, що німецька модель громадянського виховання реалізується не лише через академічні предмети, а й шляхом практичної соціалізації в межах позакласних активностей. Діяльність учнівських парламентів та громадські ініціативи

виступають платформою для формування активної громадянської позиції та управлінських навичок у школярів (Хоменко, 2023).

Мета статті. Мета статті полягає у виявленні та систематизації сучасних тенденцій упровадження громадянської освіти в Німеччині на основі аналізу наукових досліджень, нормативно-правових документів та практики діяльності провідних освітніх інституцій.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять порівняльно-педагогічний, системний та аналітичний підходи. Використано методи аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів, офіційних звітів державних органів, а також метод систематизації та узагальнення.

Виклад основного матеріалу. Система громадянської освіти Федеративної Республіки Німеччина є багаторівневою та розгалуженою. Федеральний центр політичної освіти є основою (Bundeszentrale für politische Bildung, bpb) виконавчої влади, створений у 1952 році (до 1963 р. — Федеральне агентство з вітчизняних послуг) і підпорядкований Федеральному міністерству внутрішніх справ. Штаб-квартира bpb розташована у Бонні, додаткові офіси функціонують у Берліні та Гері. Станом на 2026 рік агентство нараховує близько 420 співробітників, а його бюджет у 2024 році становив 105,2 млн євро.

Місія bpb полягає у сприянні усвідомленню демократії та участі в політичному житті. Для досягнення цієї мети установа видає публікації з актуальних та історичних тем, організовує семінари, заходи, навчальні поїздки, виставки та конкурси, забезпечує підвищення кваліфікації журналістів, пропонує фільми й онлайн-продукти. Широкий спектр освітньої діяльності bpb покликаний мотивувати громадян та надавати їм можливість критично осмислювати суспільно-політичні питання й брати активну участь у політичному житті (Bundeszentrale für politische Bildung, 2024).

На рівні федеральних земель діють аналогічні Landeszentralen für politische Bildung, земельні центри громадянської освіти, що адаптують загальнонаціональну концепцію до специфіки регіону. Паралельно функціонує мережа Volkshochschulen (народних університетів), що є провідною формою організації освіти дорослих та безперервного навчання. VHS реалізують широкий спектр програм з громадянського виховання для різних верств населення.

Нормативну базу громадянської освіти формують: Основний закон ФРН (1949), Гамбурзька угода (1964, зі змінами), рамкові освітні

плани федеральних земель та, зокрема, розроблений у 2023 році законопроект «Про зміцнення заходів щодо сприяння демократії, формування різноманітності, запобігання екстремізму та забезпечення громадянської освіти» (Demokratieförderungsgesetz). Цей документ засвідчує намір держави систематизувати та посилити фінансування громадянської освіти на постійній основі.

Принципово важливим концептуальним документом залишається «Бойтельсбахський консенсус» 1976 року – угода про три фундаментальні принципи:

1) заборона маніпуляції (Überwältigungsverbot): учні не повинні піддаватися нав'язуванню поглядів;

2) принцип контрверсійності (Kontroversitätsprinzip): спірні питання повинні подаватися як спірні;

3) принцип орієнтації на інтереси учнів (Schülerorientierung): учні мають навчитися аналізувати власну позицію та відстоювати свої інтереси (Beutelsbacher Konsens, 1976).

Аналіз наукових джерел та офіційних документів дозволяє виокремити кілька провідних тенденцій у розвитку громадянської освіти Німеччини на сучасному етапі (Johann, Zimmermann, 2022; Кудряченко, Мартинов, 2022).

Тенденція 1. Цифровізація та медіаграмотність. Перехід до цифрового суспільства спонукав систему громадянської освіти суттєво переосмислити свої завдання та формати. brb активно переводить освітні продукти в онлайн-формат: пропонує статті, пояснювальні відео, документальні фільми, навчальні матеріали та інтерактивні ресурси. Під час пандемії COVID-19 агентство вимушено пришвидшило цифрову трансформацію: за підтримки Howspace brb збудувала цифровий кампус із 30+ заходами для конференції NECE (Networking European Citizenship Education), відкривши участь глобальній аудиторії.

Водночас дослідники фіксують суперечність між нормативним ідеалом громадянської освіти (об'єктивний, позбавлений маніпуляцій контент) та логікою соціальних медіа, де емоційний та поляризуючий контент отримує значно більше поширення. Це змушує інституції громадянської освіти шукати нові комунікативні стратегії, не зраджуючи базовим принципам Бойтельсбахського консенсусу.

Тенденція 2. Посилення демократичного виховання на тлі зростання правого популізму. Дослідження Фонду Фрідріха Еберта «Mitte-Studie» зафіксували помітне зростання праворадикальних та

антидемократичних настроїв у Німеччині. Це спонукало до активізації програм демократичного виховання, спрямованих не лише на молодь, а й на все суспільство. BildungsChancen у 2024 році визначила громадянську освіту та демократичне виховання пріоритетним напрямом фінансування проєктів з метою надати молоді та дорослим імпульси для протидії антидемократичним тенденціям, розвитку критичної медіаграмотності та ефективного реагування на дискримінацію.

Тенденція 3. Міжкультурний та інтеграційний вимір. Зростання чисельності мігрантів і біженців у Німеччині поставило перед системою громадянської освіти завдання формування інклюзивного розуміння демократичного суспільства. Народні університети (VHS) відіграють ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи соціальну інтеграцію через освіту. Перспективи розвитку VHS включають розширення онлайн-форматів, партнерство з роботодавцями та зміцнення їхньої ролі як осередків громадянської освіти.

Тенденція 4. Компетентнісний підхід та активні методи навчання. Сучасна громадянська освіта в Німеччині відходить від суто знанневої парадигми та орієнтується на формування компетентностей. У школах практикуються дебати, симуляції виборчих процесів і парламентських дискусій, соціальні дослідження та проєктна діяльність. Особливу роль відіграє демократичне шкільне самоврядування, що забезпечує реальну участь учнів у прийнятті рішень. Поширюється міжпредметний підхід, який поєднує громадянську освіту з історією, правом, соціальними та природничими науками.

Тенденція 5. Зміцнення позашкільної та дорослої громадянської освіти. Усвідомлення того, що громадянська освіта є завданням впродовж усього життя, призводить до активного розвитку позашкільних форм роботи. Поряд із VHS у цьому секторі функціонують фонди політичних партій, церковні освітні заклади, незалежні освітні організації, профспілки тощо. John-Dewey-Forschungsstelle an der TU Dresden реалізує інноваційні формати: вечірня школа, подкаст, відеоплатформа, прагнучи наблизити академічну підтримку до практики позашкільної освіти дорослих.

Тенденція 6. Підвищення вимог до підготовки педагогів. Дослідники констатують суперечність між зростаючими суспільними очікуваннями щодо ролі вчителів у демократичному вихованні та недостатністю відповідної підготовки в педагогічних університетах. Відповіддю на цей виклик стає посилення компонента громадянської

освіти в системі підготовки та підвищення кваліфікації педагогів. Десятий національний звіт про освіту «Bildung in Deutschland 2024» серед ключових завдань системи освіти визначає «nachhaltige Demokratiebildung» сталу демократичну освіту.

Тенденція 7. Протидія екстремізму та антисемітизму. На тлі зростання антисемітських інцидентів у Німеччині освітні та благодійні організації активізували проекти з відповідної тематики. Зокрема, Hertie-Stiftung заснувала «Фонд протидії антисемітизму та просвіти» для підтримки проектів у сфері досліджень антисемітизму та зміцнення єврейського культурного життя в Німеччині. Школи, що реалізують проекти протидії дискримінації, щорічно нагороджуються в рамках ініціативи «Fair@school» (Friedrichs, 2022).

Особливої уваги заслуговує шкільний предмет «Gemeinschaftskunde» («Суспільствознавство»/«Громадянська освіта»), поширений у ряді федеральних земель, зокрема в Саксонії. Цей курс являє собою інтегровану модель, що об'єднує елементи політології, права, економіки та соціології. Навчальна програма охоплює такі блоки: демократія і правова держава; федеральна та регіональна політика; міжнародні відносини та ЄС; економічна система та соціальна держава; права і обов'язки громадян; актуальні суспільні проблеми.

Методично курс реалізується через активні форми навчання: аналіз першоджерел і ЗМІ, рольові ігри та дебати, проведення соціологічних міні-досліджень, зустрічі з політиками та громадськими діячами, участь у виборчих симуляціях. Така модель дає змогу уникнути розриву між теоретичними знаннями та практикою демократичної участі.

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. Проведений аналіз дозволяє сформулювати такі висновки. По-перше, система громадянської освіти Німеччини є однією з найбільш розвинених у світі та характеризується чіткою інституційною структурою, стабільним державним фінансуванням та концептуальною єдністю, забезпеченою Бойтельсбахським консенсусом. Bundeszentrale für politische Bildung відіграє роль національного методичного та координуючого центру з бюджетом 105,2 млн євро у 2024 році. По-друге, сучасний етап розвитку громадянської освіти Німеччини визначається сукупністю ключових тенденцій: цифровізацією освітнього процесу та розвитком медіаграмотності; посиленням демократичного виховання у відповідь на

зростання популізму; інтеграцією міжкультурного компонента; упровадженням компетентнісного підходу; зміцненням позашкільної та дорослої громадянської освіти; підвищенням вимог до підготовки педагогів; систематичною протидією екстремізму та антисемітизму. По-третє, характерною рисою сучасного етапу є законодавче закріплення громадянської освіти як пріоритету державної політики. Прийнятий у 2023 році *Demokratieförderungsgesetz* свідчить про намір Німеччини на постійній основі фінансувати програми демократичного виховання для всіх вікових категорій. По-четверте, досвід Німеччини є цінним орієнтиром для України, яка в умовах воєнного часу та євроінтеграційного курсу потребує системної модернізації громадянської освіти. Ключовими елементами для адаптації є: багаторівнева інституційна структура; принцип Бойтельсбахського консенсусу; інтеграція медіаграмотності в усі рівні освіти; розвиток позашкільної дорослої освіти; компетентнісний підхід з акцентом на практичну демократичну участь.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим вивченням регіональної специфіки громадянської освіти в окремих федеральних землях, аналізом ефективності цифрових форматів *brpb*, а також розробкою рекомендацій щодо адаптації німецького досвіду до українського контексту.

ЛІТЕРАТУРА

- Beutelsbacher Konsens (1976). In: Schiele S., Schneider H. (Hrsg.). *Das Konsensproblem in der politischen Bildung*. Stuttgart: Klett, 179–180.
- Bundeszentrale für politische Bildung (bpb). (2024). The Federal Agency for Civic Education. Bonn,. URL: <https://www.bpb.de/die-bpb/ueber-uns/federal-agency-for-civic-education>
- Friedrichs, W. (2022). *Sonderheft "Bildung und Demokratisierung*. Zenodo (CERN European Organization for Nuclear Research). <https://doi.org/10.5281/ZENODO.7398007>
- Johann, T., Zimmermann, E. (2022). Digitale Demokratieförderung – Modellprojekte als Experimentierräume für politische Medienbildung. Wissen schafft Demokratie. Schwerpunkt Demokratie unter Druck. *Schriftenreihe des IDZ*, 12, 162–171.
- Schmitt, J. B., Baake, J., Kero, S. (2024). What means civic education in a digitalized world? *Front. Psychol.* 15:1257247. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1257247>
- Кудряченко, А. І., Мартинов, А. Ю. (2022). *Глобальні виміри зовнішньої політики Німеччини (2005 – 2021 рр.): калейдоскоп подій*. К. DOI: <https://doi.org/10.46869/978-966-02-9920-7> (Kudriachenko, A. I., Martynov, A. Iu. (2022). *The Global Dimensions of German Foreign Policy (2005–2021)*. DOI: <https://doi.org/10.46869/978-966-02-9920-7>).
- Ігнатова, О. М. (2024). Розвиток навичок ефективної міжкультурної комунікації. *Журнал крос-культурної освіти*, 3, 7-14. Режим доступу: <https://doi.org/10.31652/2786-9083-2024-3-7-13> (Ihnatova, O. M. (2024).

- Developing effective intercultural communication skills. *Journal of Cross-Cultural Education*, 3, 7-14). DOI : <https://doi.org/10.31652/2786-9083-2024-3-7-13>).
- Троцько, А., Боярська-Хоменко, А. (2018). Тенденції та перспективи розвитку освіти в Німеччині. *Освітологія*, 7, 84–89. Режим доступу: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.8489> (Trotsko, A., Boiarska-Khomenko, A. (2018). Trends and prospects for the development of adult education in Germany, *Educology*, 7, 84-89. <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.8489>).
- Хоменко, І. В. (2023). Громадянська освіта учнів у системі загальної середньої освіти Німеччини. *Психолого-педагогічні проблеми вищої і середньої освіти в умовах сучасних викликів: теорія і практика* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 16–18 берез. 2023 р.). Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, сс. 124–126 (Khomenko, I. V. (2023). Civic education for pupils in the German general secondary education system. *Psychological and Pedagogical Problems of Higher and Secondary Education under Contemporary Challenges: Theory and Practice*: Proceedings of the VII International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, March 16–18, 2023). Kharkiv: H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, s. 124–126. []).
- Хрик, М. В. (2025). Концептуальні засади політичної освіти в загальноосвітніх школах Німеччини (на прикладі федеральної землі Саксонія). *Теорія та методика навчання та виховання*, 58, 136-150. DOI: <https://doi.org/10.34142/23128046.2025.58.12> (Khryk, M. V. (2025). The conceptual foundations of political education in German secondary schools (using the example of the federal state of Saxony). *Theory and Methods of Teaching and Education*, 58, 136–150. <https://doi.org/10.34142/23128046.2025.58.12>).
- Чемоданова, М. Ф., Закринична, Н. І., Паненко, І. О., Шмакова, Л. М., Мовчан, О. О. (2025). Народні університети як інструмент соціальної інтеграції та освіти дорослих: досвід Німеччини в умовах суспільних змін. *Педагогічна Академія: наукові записки*, 23. Режим доступу: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17377617> (Chemodanova, M. F., Zakrynychna, N. I., Panenko, I. O., Shmakova, L. M., Movchan, O. O. (2025). Community colleges as a tool for social integration and adult education: the German experience in a context of social change. *Pedagogical Academy: Scientific Notes*, 23. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17377617>).

SUMMARY

Ihnatova Olena. Current trends in the implementation of civic education (politische Bildung) in the Federal Republic of Germany.

The article examines current trends in the development and implementation of civic education (politische Bildung) in the Federal Republic of Germany. The institutional structure of the civic education system is analyzed, along with the role of the Federal Agency for Civic Education (Bundeszentrale für politische Bildung, bpb) and the state-level centers in shaping citizens' democratic consciousness. The institutional framework of Germany's civic education system is characterized; the regulatory and legal foundations of civic education in the FRG are analyzed; key trends and innovations in the field are identified: digitalization of the educational process, strengthening of media literacy, integration of an intercultural component, implementation of a competency-based approach, and expansion of extracurricular and adult civic education; opportunities for applying the German experience in Ukraine are outlined. A defining

feature of the current stage is the legislative entrenchment of civic education as a state policy priority. Germany operates an extensive network of institutions in which the activities of state-level civic education centers synergistically combine with the work of the Federal Agency, which is responsible for coordinating interregional initiatives. A distinctive feature of the German model is the active involvement of non-governmental organizations, which receive substantial public funding owing to their adherence to the principles of political pluralism and the high quality of their services. A fundamental methodological principle is the prohibition of indoctrination: the educational process is built on the presentation of divergent viewpoints, encouraging learners to develop independent critical judgments. It is established that, amid rising populism and a crisis of democracy, Germany has significantly strengthened state support for democratic education programs. Germany's civic education system is among the most developed in the world, characterized by a clear institutional structure, stable public funding, and conceptual coherence ensured by the Beutelsbacher Konsens. The findings of the study may be used in reforming the civic education system in Ukraine.

Key words: civic education, Germany, digitalization, democratic consciousness, intercultural component.